

TÜRK EDEBİYATINDA SÖZLÜ DÖNEM

Türk edebiyatının sözlü dönemi 8. yy. da Türklerin yazıyı kullanmaya başlamalarına kadar sürmüştür. Bu dönemde edebi eserler dini törenlerde oluşmuştur.

Yazı kullanılmadığından edebi eserler şiir biçimindedir, bunun sebebi de şiirdeki fonetik uyumluluğun sağladığı akılda kalıcılıktır. Yır ismi verilen şiirler ozan, kam, baksı, şaman isminde kişiler tarafından dini tören ve ayinlerde müzik eşliğinde; kopuz adı verilen saz ile söylenmiştir. Şiirlerin söylendiği diğer durumlar sığır denen av törenleri, şölenler, ve yuğ denen cenaze törenleriydi.

Şiirlerdeki ana temalar doğa, aşk, kahramanlık/yiğitlik, ölümdür. Şiirler sav, sagu, koşuk ve destan biçimlerinde söylenirdi. Nazım birimi olarak dördlük, vezin olarak 7'li, 8'li veya 11'li hece ölçüsü kullanılırdı. Yarım uyak ve redif görülürdü. Edebiyatın erken dönemleri olduğundan yabancı etkisinden uzak, yalın bir Türkçe mevcuttu.

DESTAN

I.Destan Türünün Genel Özellikleri ve Sık Kullanılan Motifler

Destan; bir toplumu derinden etkilemiş tarihi olayların olağanüstü unsurlar katılarak anlatıldığı, manzum biçimdeki edebi türdür. Dünya üzerindeki tüm milletlerin edebiyatları destan ile başlar. Destanlar, ait oldukları milletin özelliklerini hem anlatılan olaylarla hem de onları anlatma şekliyle yansıtır. Ana kahramanları genellikle lider ve kurtarıcı/koruyucu rolünü üstlenir. Destanlar anonim sözlü edebiyat ürünleridir. Nesilden nesile anlatılagelerek günümüze ulaşırlar. Üç aşamada oluşurlar: doğuş, yayılma ve derleme.

Her milletin edebiyatında destanlarda sıkça kullanılan motifler vardır. Türk destanlarında sıkça kullanılan motifler arasında at, kurt, Alp, 3, 9 ve 40 sayıları, ağaç, dağ, ışık, bilge, Gök Tanrı, ad koyma ve kurultay (toy) toplama vardır.

At, Orta Asya'da göçebe olarak yaşayan Türkler için önemli bir semboldür. Hem günlük yaşantının hem de savaşın bir parçasıdır. Yiğitlik ve asillik gibi kavramlarla ilişkilendirilir.

Kurt, Türk ulusuyla özdeşleştirilen bir hayvandır. Türeyiş destanında Türk ırkının bir dişi kurttan türeyişi anlatılır.

Alp; yiğit bir savaşçı olmakla beraber vatansever ve büyüklere saygı, geleneklere bağlılık gibi Türk toplumunun önemsendiği değerlere sahip kişi figürüdür.

3, 9, ve 40 sayıları destanlarda sık sık görülen sayılardır. Örneğin üç kardeş olmak Türk destanlarındaki kişilerde sıkça görülen bir özelliktir. 40 sayısı ise genellikle tam kırkı değil, çok anlamında kullanılır.

Ağaç, evrenin yaratılışını, yaşamı temsil etmekle beraber eskiliği ile yaşlılığa duyulan saygı ve tecrübeye verilen önemi simgeler.

Işık, ilahileştirilen bir doğa olayıdır. **Dağ**, bazen güç unsuru bazen de engel (Ergenekon'da olduğu gibi) olarak görülür. Gökyüzüne yakın olduğundan ulu bir şey olarak tasvir edilir.

Bilge, destanlardaki kahramanların akıl danıştığı yaşlı ve tecrübeli, bazen ilahileştirilen kişidir. Bilgeler genellikle nüfuzlu, saygı duyulan kişilerdir. Zaman zaman doğaüstü güçlere sahip olabilirler.

Gök Tanrı, eski Türklerin dini olan Gök Tengriciliğin tanrısıdır sadece gök anlamında da kullanılabilir. **Gök** kavramı çoğunlukla tanrı ile ilişkilendirilir.

Ad verme, bilgelerin kavim ve boy liderlerinin çocuklarını uzunca bir şiir okuyarak isimlendirme törenidir.

Kurultay (toy) toplama, boy beylerinin devlet meselelerini tartışmak için buluşmasına denir. Türkler arasındaki birliği temsilen kullanılır.

II.Yapay ve Doğal Destanlar

a.Yapay ve Doğal Destanların Fark ve Benzerlikleri

Yapay destanlar doğal destanların aksine **sözlü değil yazılı edebiyat ürünleridir, anonim değildir**, anlatılagelerek yayılmak ve sonradan kaleme alınmak yerine **doğrudan kaleme alınırlar**. Anlattıkları olaylar doğal destanlara kıyasla **çok daha yakın tarihlerde yer alır**. Doğal destanlarda toplumun ortak duyguları baskın iken yapay destanlarda yazarın bireysel duyguları baskındır.

Hem yapay destanlar hem doğal destanlar **olağanüstü öğeler barındıran manzum eserlerdir ve toplumu derinden etkilemiş tarihi olayları konu alırlar**.

b.Dünya Edebiyatından Yapay Destan Örnekleri

Dünyaca ünlü yapay destanlar **Latin edebiyatından Aeneas, Fransız edebiyatından Henriade, İngiliz edebiyatından Kaybolmuş Cennet, İtalyan edebiyatından Kurtarılmış Kudüs, Çılgın Orlando, İlahi Komedy, Türk edebiyatından Üç Şehitler Destanı ve Kuvay-ı Milliye'dir**.

c.Dünya Edebiyatından Doğal Destan Örnekleri

Dünyaca ünlü doğal destanlar **Yunan edebiyatından İlyada ve Odysseia, İran edebiyatından Şehname, Sümer edebiyatından Gılgamış, Hint edebiyatından Mahabharata-Ramayana, Fin edebiyatından Kalevela, Alman edebiyatından Nibelungen, Rus edebiyatından İgor, Fransız edebiyatından Chansen de Röland, İspanyol edebiyatından El Cid'dir**.

III.İslamiyet Öncesi Türk Destanları

a.Yaradılış Destanı

Altay-Yakut Türklerine ait Gök Tengri'nin erkek ve kadını yaratması ve insanlığı Dünya'ya yerleştirmesini konu alan kozmogonidir.

b.Alp Er Tunga Destanı

İlk Türk halkı olarak kabul edilen Saka Türklerine aittir. Sakaların lideri Alp Er Tunga'nın İran'a karşı savaşlarını konu alır. Alp Er Tunga'nın zaferleri ve ölümünün ardından duyulan büyük acı ve tutulan büyük yas anlatılmıştır.

NOT: Alp Er Tunga İran'ın ulusal destanı Şehname'de "Efrasiyab" adıyla anılmıştır.

c.Şu Destanı

Saka Türklerinin hükümdarı Şu'nun Makedonya kralı Büyük İskender ile olan mücadelelerini anlatan destandır.

d.Oğuz Kağan Destanı

Asya Hun Türklerine ait bir destandır. Oğuz Kağan'ın (Asya Hun hükümdarı Mete Han olduğu düşünülmektedir) yiğitliklerini, savaşlarını, Orta Asya Türklerini tek bayrak altında toplamasını ve ölümünden sonra topraklarının oğulları arasında paylaşılmasını konu alır.

e.Bozkurt Destanı

Göktürk Türklerinin dişi bir kurttan türeyip çoğalmalarını konu alan destandır. Çin ile yapılan bir savaştan tek sağa kalan Türk olan on yaşında bir çocuğun Çinliler tarafından acı içinde ölmesi için kol ve bacaklarının kesilip ormana atılmasından sonra bir dişi kurdun çocuğu alıp büyütmesini, sonra bu çocuğun o kurtla evlenip ondan on çocuk doğurarak Türk soyunu devam ettirmesini anlatır.

f.Ergenekon Destanı

Göktürklerin Ergenekon'a sığınıp orada 400 yıl boyunca hapis kalıp en sonunda demir dağı delerek oradan kaçmaları ve güçlü bir devlet kurmalarını anlatan destandır. 13. yy. da Moğol tarihçisi Reşidüddin tarafından derlenmiştir.

g.Türeyiş Destanı

Uygurlara ait bir destandır. Eski bir Hun beyinin iki kızının bir kurt ile evlendirilmelerini ve bu evlilikten doğan çocukların Uygur ırkını başlatmalarını anlatır.

h.Göç Destanı

Uygur Türklerinin Kırgız Türklerinden gördükleri baskıdan kaçmak için Doğu Türkistan'a göç etmelerini anlatan destandır.

IV.Batı ve Türk Destanı Karşılaştırması

Karşılaştırma çalışma kitabının 22. ve 26. sayfaları arasındaki Odyseia ve Oğuz Kağan Destanı metinleri üzerinden yapılmıştır.

İki metinde de toplumu derinden etkilemiş tarihsel olaylar anlatılmıştır. Odeysseia, Odysseus'un Troya Savaşı'ndan geri dönüşünü; Oğuz Kağan Destanı ise Türk toplumu için önem teşkil eden bir tarihi figür ve lider olan Oğuz Kağan'ın (Mete Han'ın) hayatını konu almaktadır. İki metinde de olağanüstü unsurlar vardır. Odyseia'da doğaüstü bir mitolojik yaratık olan tepegöze; Oğuz Kağan Destanında da perilere, canavarlara, ilk kez emzirdikten sonra et ve şarap tüketimine başlayan ve kırk günde yürümeyi öğrenen bir bebeğe vs. yer verilmiştir. Odysseus tayfası için, Oğuz Kağan da Türk halkı için lider konumunda ana kahramanlardır.

Odyseia'da Yunan, Oğuz Kağan Destanında Türk mitlerinden unsur ve motiflere yer verilmiştir. Odyseia'nın geçtiği zaman, yani Troya Savaşı'ndan sonrası, Oğuz Kağan Destanı'nın geçtiği zamana kıyasla çok daha yakın bir tarihtir. Oğuz Kağan Destanında ana kahraman rakiplerini saf kuvvet ile alt etmektedir, Odysseus ise rakiplerini stratejik zekasını kullanarak yenmektedir. Bu ayrımın sebebi Türk toplumunun güç kavramına verdiği önemdir; bunun destanda yer almasının sebebi de destanların ait oldukları toplumun özelliklerini yansıtmasıdır.

V.İslamiyet Sonrası Türk Destanları

a.Satuk Buğra Han Destanı

İslamiyet'in kabulünden sonra yazılan ilk Türk destanıdır. Karahanlılar tarafından kaleme alınmıştır.

b.Manas Destanı

11. ve 12. yy. larda Kırgız-Kazak Türkleri tarafından yazılmıştır.Türkistan'da yaşayan Manas'ın kahramanlık hikayelerini konu alır. Bilinen en uzun Türk destanıdır.

c.Cengizname

Moğol-Türk kültür dairesine ait bir destandır. Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın imparatorluğunu genişletme sürecini konu alır.

d.Timur ve Edige Destanları

Türk hükümdar Aksak Timur ve onun 15. yy. da yıktığı Altın Orda devletini konu alan, Tatar-Kırım Türklerine ait destanlardır.

e.Battalname

Selçuklu-Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerine ait bir destandır. 9. yy. da Malatya'da kurulan Arap emirliğinin Bizans ile olan mücadelelerini, 10. ve 11. yy. lardaki bazı tarihsel olayları konu alan ve bunları Seyid Battal Gazi'ye mal eden destandır. İslam'ın Anadolu'da yayılma çabasını anlatır ve bu olaylar içerisinde Battal Gazi'yi din adına savaşan yiğit ve kahraman bir figür olarak tasvir eder.

f.Danişmendname

Anadolu'nun Müslüman Türklerin egemenliğine girme sürecini konu alan destandır. Danişmend Gazi ve Melik Gazinin kahramanlıklarını ve gazalarını anlatır. Kim tarafından ve ne zaman yazıldığı belli değildir fakat Battalname ile aynı döneme denk geldiği olasıdır.

g.Saltukname

Türklerin Rumeli'de egemenlik kurmasında büyük rol oynayan Sarı Saltuk'un hayatını konu alan Anadolu Türk destanıdır. Eserde Sarı Saltuk'un menkıbelerinin yanı sıra dönemin önemli kişilerinin menkıbelerine ve bu kişilerin Sarı Saltuk ile olan ilişkilerine de yer verilmiştir. II. Mehmet'in oğlu Cem Sultan'ın şehzadeliği sırasında onun talimatı ile Ebülhayr Rumi tarafından yazılmıştır.

f.Köroğlu Destanı

Halk kahramanı Ruşen Ali (Köroğlu) ve babası Koca Yusuf'un 16. yy. da Bolu Beyi ile olan mücadelelerini konu alan destandır.

NOT: Türk edebiyatında savaşları konu alan eserlere gazavetname denir. Gazavetnamelerde daha çok Müslüman komutanların Hristiyan devletlere karşı düzenlediği akın ve savaşlar anlatılır.

Başta bir kentin fethi ile sonuçlanan savaşları konu alan gazavetnamelere fetihname, sadece düşman ordunun mağlup edilmesiyle sonuçlanan savaşları konu alan gazavetnamelere zafername denmiş; sonradan bu ayırım bulanıklaşmış ve iki tür için gazavetname ismi ortak olarak kullanılmaya başlamıştır.

NOT: Türk edebiyatında halk kahramanlarının, komutan ve gazilerin, din uluları ile tarikat büyüklerinin yaşamlarını ve gösterdikleri yiğitlikler ile elde ettikleri zaferleri konu alan; olağanüstü unsurlara sahip destanlara menkıbname veya kısaca menkıbe denir.